

FRIED ISTVÁN

Az irodalom (történő és történeti) megértése felé

SZÉLJEGYZETEK KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

TÖRTÉNETISÉG, MEGÉRTÉS, IRODALOM CÍMŰ KÖNYVÉHEZ

„amit valaki mond nekem – akár szóban, akár levélben vagy könyvben, vagy bármi egyéb módon, arról először (...) azt előfeltételezem, hogy az illetőnek a véleménye, s nem az enyém, és nekem tudomásul kellennem, bár nem kell feltétlenül osztanom. Ez az előfeltevés azonban olyan feltétel, mely nem könnyíti, hanem nehezíti a megértést.”

(Gadamer)

„minden, ami a belső állapotokhoz tartozik, időbeli viszonyokban képzelhető. Külsőleg az idő nem szemlélhető, épp oly kevésbé a tér, mint valami, ami bennünk van.”

(Kant)

Kulcsár Szabó Ernő jó ideje, nem magánosan, mégis szinte egyszemélyes hadseregként ostromolja az avittnak bizonyul/t/ó irodalomértelmezés/leírás fellegráit, keresi az egymástól függetlenül aligha elképzelhető történetiség/megértés/irodalom létezési módjait a közeli múlt és a jelen irodalomtudományos diszkurzusaiban, és megkísérli, hogy a napjainkig vezető előzmények felmérése révén rávilágítson ítéletek/megítélések/előítéletek, félre-olvasások élet- és természetrajzára. Munkáját nehezíti az a tény, hogy nálunk a kritikátörténeti vizsgálódások főleg a régmúlt és a XIX. század korszakait célozták meg (Tarnai Andor, Csetri Lajos, Fenyő István, Korompay H. János, Németh G. Béla munkái), és csak kivételes esetben és pusztán néhány meghatározó személyiség meghatározónak vélt műveire vonatkoztatva kerültek szóba XX. századi problémák. Jóllehet Babits Mihály, Móricz Zsigmond és mások (az esszéírók) irodalmi nézeteiről, továbbá világirodalom-elképzelésekről fontos dolgozatok jelentek meg (például Poszler György Szerb Antal-monográfiája), nemigen mondható el, hogy a magyar irodalomtudomány-történet-elmélet XX. századi historikuma kielégítő módon föl lenne derítve. Igen jellemző, hogy Hamvas misztikát népszerűsítő különcként éppen úgy aposztrofáltatik, mint végső és örök igazságokat megfogalmazó „törvényhozó”-ként; Németh László apologetikus értekezésnek éppen úgy (volt) tárgya, mint démonizáló pamfletnek, arról nem is szólva, hogy Szabó Dezsőnek torzításaiban, szatirikus elrajzolásában is figyelemre érdemes irodalmi tanulmányjaival kapcsolatban sem született még meg a hozzá méltó, kritikátörténeti igényű értekezés; s a vitathatatlanul hatalmas érdemű, nemzedékeket nevelő irodalomtudós monografikus értékelése is várat ma-

gára: Horváth Jánosról sok igazat, jót (korábban jó néhány ostobaságot) leírtak már, de a mai irodalomértés nem mérte még föl valódi jelentőségének mértékét, hatását még kevésbé. Tart továbbá irodalomelmélet és széplélek-típusú („metaforitiszbe” torkolló), többnyire magahitt esszéisztika nem mindig példásan nemes eszközökkel vívott pennacsatája; ugyanakkor irodalomtörténet és kritika párosítása, párosíthatósága, az irodalomtörténész kritikus tevékenysége, a kritikusnak a történeti olvasóval kapcsolatos esetleges elemzése sem igen látszik irodalomtörténész-irodalmi közvéleményünket (ha van ilyen egyáltalában) foglalkoztatni. Különbféle (elméleti) iskolák bőségesen merítenek az újabb és még újabb külföldi irányzatokból, ezek magyar irodalmi/irodalomtörténeti jelenségekre alkalmazása azonban sok esetben megtörik, éppen az elemzőnek olykor hiányos (irodalom)történeti ismeretei miatt; más esetben a hagyományosnak tetsző irodalomtörténeti kutatás korlátai lesznek egészen nyilvánvalóvá az elméleti alapozás hiányai okán.

Kulcsár Szabó Ernő azok közé tartozik, akiknek kritikus tevékenységéhez az e tevékenységet lehetővé tévő elméleti/fogalmi rendszer kidolgozása szervesen hozzátartozik; nem ő az egyetlen, de nála igen szembetűnő, hogy az irodalomtörténet vagy akár az összehasonlító irodalomtudomány alapkérdéseit akképpen gondolja újra, hogy egy általa alkalmazhatónak vélt elméleti iskola fogalmi rendszerét az európai irodalomtörténészbe ágyazott magyar irodalom „történet” jelenségeinek figyelembe vételével használja föl, építi át. Szüntelen vitában, múlttal és jellel, kritikátörténeti örökséggel és kortársi nézetekkel. Munkálkodása visszatérést jelent irodalomtudományunk/történetünk ama hagyományához, amely mindenekelőtt a német diszciplína, az ott a XIX. század eleje óta nagyhatású hermeneutika gondolatvilágát, rendszerszerűségét, nem egyszer fogalomhasználatát érvényesíti, akkor is, ha ún. napi kritikát ír. Hagyomány ez olyan értelemben, hogy Kazinczy Ferenc óta a magyar irodalom/irodalomtudomány a német nyelvet használta, ha az európai olvasók felé akart nyitni, elsősorban németül tájékozódott (tudott tájékozódni), a pozitívizmus pedig kiváltképpen a magyar germanisztika mennyiségi (olykor minőségi) mutatóit növelte meg. De elfordulás a hagyománytól olyan értelemben, hogy azokat a hermeneutikusokat gondolja Kulcsár Szabó követhetőnek, akik a vitathatatlanul sok értékeset tartalmazó filológiai jellegű örökséggel szemben a bölcséleti, a fenomenológiai, az egzisztenciálfilozófiai megalapozás jelentőségét igazolják tevékenységükkel. Ismét azt mondom: *hagyomány*, hiszen a német egzisztenciálfilozófia az 1930-as esztendőkből ugyancsak ismert volt a magyar gondolkodók egy meghatározott csoportjának körében; az *Athenaeum* című bölcséleti-kultúraelméleti folyóirat nem pusztán Barta János máig tanulságos Heidegger-tanulmányát közölte 1933-ban (!), *Existenciális filozófia* című írását 1934-ben, s rendezett több résztvevős vitát Heidegger „existenciális” filozófiájáról 1939-ben (Jánosi József előadását Hamvas Béla, Mátrai László, Ortvyay Rudolf, Joó Tibor, Brandenstein Béla hozzászólása követte), hanem Heidegger és Jaspers erősen foglalkoztatta az 1930-as években Hamvas Bélát (vö. *Protestáns Szemle*, 1935), Németh Lászlótól pedig tanulságos idézni a *Tanú* 1935. 40. lapjáról az alábbi mondatot: „Heidegger szerint az egzisztencia az életben az időtlen létezésből az aggodalom keltette ittlétbe vett ki, alapérzése ép ez: a gond, célja: a szabadulás a gondtól” – hogy aztán a továbbiakban arról szóljon: Hamvas miért Jaspers mellett szavaz, némileg Heideggerrel szemben. Ehhez annyit tennék hozzá, hogy Barta Jánosnak az 1930-as, 1940-es évek eleji irodalomtörténeti munkássága, például Vörösmarty-tanulmánya sem igen érthető meg bölcséleti írásai nélkül, nem is szólva Madách-kutatásairól. (Madách-könyvében Jasperst idézi) De még

oly filológiai érdeklődésű kutató, mint Waldapfel József, ekkoriban a Katona József-lírában esetleg fellelhető Schopenhauer-áthallásokról gondolkodott.

Ismételni vagyok kénytelen: az 1930-as esztendőkből érzékelhető kezdeményezések ugyan a magyar bölcséleti/irodalomelméleti/kritikai gondolkodásba próbálták integrálni az újabb és legújabb külföldi irányzatok legfontosabbnak és leginkább eredményesnek ígérkező tételeit, ám végül mégsem hozhatták meg az áttörést, és talán nemcsak a történelem horizontjának elborulását kell okolnunk, hanem a konzervativizmussá rögződött filológiai-későpozitívista (vagy laposabb szellemtörténeti) iskolák hatalmi pozícióba rögzülését is, amelynek szomorú eredménye nemcsak az 1930-as évek rokonszenves törekvéseinek felejtése-feledtetése, margóra szorítása lett, hanem amely évek múltán kitűnően tudott marxista-leninista (ez utóbbin a hangsúly) irodalomszemléletté hasonulni. Ennek következtében inkább a hagyományfelejtés jellemezte az 1950-es, 1960-as éveket, mint az újraértékelés igénye. A hivatalos irodalomszemlélet ellenében artikulálódni készülő törekvések az 1980-as évekig számottevő ellenállásba ütözköztek, így Kulcsár Szabónak és másoknak az (újra)alapozást is el kellett végezniük. Hogy munkálkodásuk másokat a felejtett hagyomány új szempontú kutatására ösztönözzön. Kulcsár Szabó új könyvében igyekszik számot vetni Babits, Németh László, Horváth János folytathatóságának problémakörével, valamint avval, hogy korunk kritikai/irodalomelméleti anomáliái miként következnek a két világháború közötti évtizedek irodalomszemléletének feldolgozatlanságából; illetőleg: a két háború közötti magyar irodalomszemlélet utat vesztett-e valahol, vagy képesek bizonyult-e saját vállalásai és lehetőségei kibontására. Netán a leginkább korszerűnek tetsző nézetekkel való aszinkronitás jellemző-e rá már akkor. Nyilván terjedelmi korlátok gátolták Kulcsár Szabót abban, hogy alaposabban végigtekintse a nevezett irodalomról gondolkodók szerepét az irodalom és az irodalomtörténet fogalma és fogalmi rendszere, az irodalomszemlélet korszerűsége tárgykörében, s így például a Hamvas Bélát megrovó egyetlen mondat (amely a romantika zsenikultuszához rendeli a *Scientia sacrá*ból kiemelt idézetet) természetesen nem a hamvasi életmű és irodalomkritika bemutatását célozza, hiszen akkor a Joyce-ról több ízben írt ismertetésekre, világirodalom-fogalmára stb. is ki kellett volna térni. Más kérdés, hogy ha továbbolvassuk a *Scientia sacrá*t, akár csak néhány mondatdal, egészen más jelentéshez jutunk, mint amit Kulcsár Szabó kommentál. Ugyanis a korszellemmel szembeszegülve Hamvas ugyancsak elítélte a zseni- vagy őstehetségkultuszt, Babitshoz hasonlóan szemben állt a byroni típusú romantikával, és sokkal inkább bírálta a „zseniális ember”-t, Hegel történeti személyiségét, mint hinnők. „Az életközösség hiánya lezárja, lefokozza, absztrakttá, elméletivé, irreálissá teszi” a zseniális embert, kinek hóbortos magánya, meg nem értettsége számos tekintetben emlékeztet Turgenyev *Hamlet és Don Quijote* című előadásának téziséire, majd úgy folytatja, hogy szinte a létfelejtés bűnében marasztalja el a „zseniális ember”-t: „Az emberiséggel való kapcsolat megszakadása mindig a lét egészével való megszakadást jelenti, s fordítva; mert a kettő nincs külön”. Itt jegyzem meg, hogy mind a *Scientia sacra* előtt, mind pedig után Hamvas szubjektumra vonatkoztatható kérdésfeltevései jócskán eltérőek az idézetektől, azt pedig külön hangsúllyal említeném, hogy a maga prófétáló eszme-futtatásait (nemcsak szépirodalmi alkotásaiban) nem egyszer meglehetősen (ön)íroniával szemlélte. Az viszont kiváltképpen figyelmet érdemel, hogy az 1930-as évek közepétől nemcsak Hamvas Béla és Szentkuthy Miklós kezdi megfogalmazni a maga antiszciantista, esszé formába öntött elméletét (amelybe az irodalom nem hagyományos szemlélése is beletartozhat), hanem nem sokkal később színre

lép Várkonyi Nándor szokatlannak tetsző emberiségi őstörténet-látomásával, majd Határ Győző Hamvással, Szentkuthyval olykor érintkező, máskor velük (legalább is nyilatkozataiban) szemben álló lételméleti megfontolásai szerveződnek művekké. Az azonban megfontolandó, hogy mi jött át az említettek írásából az érdekeltek szűk körén kívülre, mint amiként az is, hogy Barta János pályája miként módosult az 1940-es évek végén, és miért nem talál(hat) vissza 1930-as évekbeli önmagához, Berzsenyi és Vörösmarty helyett egyre inkább Arany János és Kemény Zsigmond lettek kutatásának fő tárgyai (Madách maradt), etikai alapállását tekintve Horváth János örökségét viszi tovább, nála azonban nyitottabbnak mutatkozva például az összehasonlító irodalomtudomány módszeres vizsgálódásai iránt, nem is szólva a XX. századi magyar irodalmat illető írásairól. Az viszont ismét csak elgondolkodtat: vajon miért utasította el (mert lényegében elutasította) Martinkó András és Rába György elemzéseit, Martinkó strukturalizmustól, G. Bachelard-tól is ihletett, Rába intertextuális életmű-analíziseket előlegező köteteinek éles elméjűen igazságtalan bírálatát adva. Martinkó és Rába inkább latin (franciás-olasz) érdeklődése került volna szembe Bartának élete végéig megőrzött németes orientációjával?

Megkockáztatom, hogy a Kulcsár Szabó Ernő által könyvében jelzett lehetőségek (Horváth Jánosé, Babits Mihályé és Németh Lászlóé) egy darabig éppen nem „pozitívumaikban” éltek tovább, pedig azok jóval jelentősebbek, mint Kulcsár Szabó idézte „negatívumaik”. Annak ellenére nem, hogy mindhárom gondolkodó-tudós-”közíró” (keresem a mindháromra egyformán érvényes megjelölést, de egyik sem megfelelő) számos olyan, irodalomszemléleti elgondolást körvonalazott, még ha nem mindig fogalmi nyelven is, amely felől rálátás nyílt (nyílhatott volna) a legkorszerűbb irodalom-értelmező módszerekre, a „történetiség”-nek egy irodalomrendszer kialakulását leíró változatára, vagy akár mindhárman kifejtettek olyan gondolatmenetet, amely alapjául szolgálhatott (volna) egy kritikusabb-önreflexívabb irodalomtörténeti metódus kikísérletezésére. Ehelyett – aligha tagadhatóan – „az élményszerűség”, az „ábrázolás” elve érvényesült, méghozzá abban a fajta rövidre zárásban, amely egyfelől kizárta a hatástörténetben gondolkodást, másfelől viszont olyan közvetlen kapcsolatot tételezett (mondjuk ekképpen) „realitás” és művészet között, amelynek középpontba állításával a művészetnek éppen lényegi (irodalmi) jellemzőitől, az esztétikai szempontú értékeléstől volt képes eltekinteni. Más oldalról szemlélve: olyan nemzeti-etikai mérce szerint mérettek meg alkotók-művek, amelyek révén szintén kétségbe vonható az (igaz, aligha 100%-os pontossággal megnevezhető) „irodalmiság”. Egyetlen példával világítanám meg, hogy miféle hagyományok erősödhetnek föl az 1940-es évek végétől, és élhettek szívós életet szinte napjainkig. Horváth János részt vett (Császár Elemér, Papp Ferenc és Tolnai Vilmos társaságában) az irodalmi Nobel-díjra javaslatot tévők együttesében. Mint az 1925-ben megjelentetett értekezéséből kitetszik, az esztétikai indokolást Horváth János vállalta (vagy őt bízták meg), és ő úgy tett eleget feladatának, hogy Herczeg Ferencet nem egyszerűen reprezentatív íróként mutatta be, hanem etikai-nemzeti megfontolásokkal támasztotta alá érvelését. „Nem téved sem a tézis-regények [...] szélsőségébe, mely a költői anyagot illusztrációként használja fel egy nem is mindenkor eszményi, sokszor csak erőltetett tétel számára s mely útra igen sokszor csak a költői ér szegénysége tereli a regényírókat; sem pedig abba a minden eszménységtől üres szélsőségbe, mely tobzódik az ábrázolás exakt hűségében s ép azért egyoldalúan az élet leganyagibb, legdurvább valóságaihoz tud tapadni”. Csak találgathatjuk, miféle hazai és külföldi regény(író)-célpontok ellen irányozta érveit Horváth János (1925-ben!). Alább a naturalizmust és az

irodalmi dekadenciát jelöli meg oly szélsőségként, amellyel szembe az eszmény(isége)t szolgáló-hirdető – arra nevelő(?) regényíró Herczeg Ferenc állítható. Annyi bizonyos, hogy Horváth János regényideálját már elavult vagy elavulóban lévő regényírói fel-fogásoktól határolja el; a naturalistának gondolt Bródy Sándor vagy Móricz Zsigmond, az irodalmi dekadenciával vádolható (?) Szomory Dezső (vagy Krúdy Gyula?) regény-írása semmiképpen sem fedhető le ezzel a sommás jellemzéssel, s egyébként is: mintha a századforduló irodalma lebegne Horváth János szeme előtt, amikor az irodalmi-irodalomtörténeti tudatokból kiiktatandó irányokról szól. Hogy itt Horváth Jánosnak nem csupán feladatot letudó gesztusát szemrevételezhetjük, hanem meggyőződését fejt ki, azt *A magyar irodalom fejlődéstörténete* egy passzusa tanúsíthatja. „A magyar irodalmi tudat már-már évezredek fejlődésének legtisztább s legteljesebb megtestesítői”-ként Arany Jánost és Gyulai Pált jelöli meg, másutt így szól: „Semmi kétség! (A felkiáltójel az enyém. F. I.): Petőfi, Arany, Gyulai magyar klasszicizmusában nyugvóponthoz, érettséghez, célhoz érkezett el a magyar irodalmi fejlődés egésze.” Ami ezután következik, legfőjebb folytatás, aligha továbblépés, pusztán őrzés, időben előrehaladás. Jegyzetei szerint Jókai területén Mikszáth és Gárdonyi, Arany Jánosén, a lírában (ill. liriko-epikában) Arany László, Kozma Andor, Vargha Gyula, Gyulai Pálén Péterfy Jenő, Kemény Zsigmondén Herczeg Ferenc képviseli a folytonosságot, mégha a kánonba emelt legnagyobbakhoz képest talán alacsonyabb színvonalon. Ne arra fordítsuk a figyelmet, hogy a *Nyugat* nagyjai kimaradnak a felsorolásból, ez akár a korszakváltást s az arra való negatív reakciót is jelezhetné, inkább arra, hogy az Arany-Gyulai képviselte *nemzeti klasszicizmus* vitathatatlanak, tehát minden „kétség”-en felül álló mértéknek, felül nem múlható tökéletességnek tételződik, amelyhez lehet és szükséges viszonyítani a korábbi fejleményeket (hiszen aszerint ítéltetik meg, mennyire közelíti meg ennek az irodalmi tudatnak „legtisztább s legteljesebb megtestesítői”-t). Hogy Herczeg Ferencet nem Jókai, hanem Kemény Zsigmond vonalába illeszti, igencsak beszédes; Jókai romantikája és zsánerképei ellenében az inkább magyar alkatot reprezentáló Kemény az Arany-Gyulai típusú klasszicizmusához kerülhet ezáltal, minek következtében a Jókai-követés legfeljebb részleges értéket képviselhet, Kemény követése viszont indokolhatja akár a Nobel-díjra jelölés alkalmából irtakat.

Példámmal mindössze annyit szerettem volna jelezni, hogy a két világháború közötti magyar irodalomtörténet/tudomány (konzervatívabb) legjobbainak talán nem annyira módszertani felkészültségükkel, elméleti tájékozódásuk korszerűségével volt baj, hanem teoretikus megfontolásaik és irodalmi elemzéseik-kritikai megállapításaik dichotómiájával. Horváth János esetében például a francia későpozitivistáktól, esetleg a németektől eredeztethető „irodalmi alapviszony” tézise, valamint idézett művének ama passzusa: „minden korszak állást foglal vagy foglalhat a múltbeli készlettel szemben: változó tehát az irodalmi hagyomány mozzanata is...” határozottan elválík egyrészt a „semmi kétség”-típusú magabízó kijelentésektől, másrészt attól, hogy egy markánsan leírt, kánonná emelt hagyományt mintegy az utókor elé egyetlen követhető mintaként állít. Más szerző elutasító gesztusait nem enyhíti az elemzés olykor érzékenységről tanúskodó egy-egy részlete, a maga kánonja szempontjából ítélkező (itt feltehetőleg ez a pontos szó!) kritikus egy jóval régebbi esztétikai rendszer alapján áll, annak előírásait kéri számon az ezeket az előírásokat a maga gyakorlatában semmibe vevő szerzőtől. r. r. (talán Császár Elemér) ekképpen fogalmazza meg fenntartásait Krúdy Gyula *Napraforgó* című regényével szemben (*Irodalomtörténet* 1919. 283–287.): „alig ismerem párját

annak a gyötrelmes érzésnek, melyet szenvedtem, míg ennek a sívár[!] könyvnek 23 ívéen keresztül vergődtem". Ezután a recenzió a mese kezdetlegességét, a szerkesztetlenséget, a bőbeszédűséget, a „végnélküli fecsegés”-t rója föl Krúdyra. Nem fogadja be abba az irodalmi térbe, amelyet a maga esztétikai/irodalmi szemlélete alapján tévedhetetlennek tetsző biztonsággal körülírt, mindenekelőtt Krúdyra azok a jellemzői kapnak igen szigorú megrovást, amelyeket utókora újításként, újfajta regényelképzelésként fog dicsérni. Még inkább árulkodó a recenzió alábbi mondata:

„Eltanulta és teljes sikerrel alkalmazza a nyugatosok kedvelt eljárását, a halmozást, az egy gondolathoz fűződő, de egymással sem logikai, sem pszichológiai kapcsolatban nem álló képzetek végnélküli felsorolását.”

Még ha a megfogalmazás kevéssé él is a szakmai nyelvvel, ezen a helyen már mélyebb vizsgálódásba ereszkedik alá a recenzió. Célirányossága, előfeltételezése hamar kiviláglik: valójában a *Nyugat-szerzők esztéti modernsége* a legyőzendő ellenfél, r. r. a *Nyugat stílromantikáját* (?) véli Krúdyra is fölfedezni. Itt azonban legalább szövegközelbe ér, mint majd a recenzió más, a hasonlatokat bemutató helyein. A hatalmi pozícióba fölkapaszkodott recenzió a maga regényfelfogása felől elveti Krúdyra regényt „bomlasztó” törekvéseit, még inkább a hagyományos, XIX. századi regénytől eltérő kezdeményeit. r. r. egy másik recenziója (amely lapszámát tekintve követi a Krúdyról írtakat) Csathó Kálmánról, a leginkább Mikszáth és a *Gyurkovics-fiúk/lányok* Herczeg Ferencé nyomában jár az íróról közli: „az utolsó években feltűnt regényírók között határozottan a legjobb elbeszélő”. S bár bírálja a *Blanche, avagy a szegény rokon* című regény szerkesztését, meseszövéseinek néhány elemét, egészében a mikszáthos-herczeges vonulat érdemes képviselőjeként minősíti Csathót. Nem időzöm annál a mozzanathoz, hogy az r. r.-típusú kritikusok nem fedezték föl Krúdy „jókais” vagy „mikszáthos” (?) korszakának vélt vagy valódi, az elődként számon tartott szerzőre visszautaló vonásait, ehelyett a regényíróként kevéssé jeles Csathó Kálmánt fogadták be irodalmi rendszerükbe, inkább annak a fajta regényelképzelésnek és esztétikai minősítésnek erőteljes jelenlétét hangsúlyoznám, amely az 1920-as években meghatározta a – nevezük ezúttal így – konzervatív tudományosság osztályozási-értékelési kritériumait. A kettészakadt irodalom egyben a kettészakadt irodalomtörténet/ tudományt is jelenti, még akkor is, ha például Horváth János és Császár Elemér (r.r.) között nemcsak színvonalban, hanem korszerűségben is jelentős a különbség. Annyi bizonyos, hogy a „hivatalos”, a Magyar Tudományos Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság által szavalt-elismert irodalomtörténet/tudomány tudott mit kezdeni sem Szerb Antal irodalomtörténeteivel, sem Hamvas irodalmi tárgyú írásaival, s nem reagált (vagy ha reagált, irodalmon kívüli szempontok előtérbe tolásával) Németh Lászlónak irodalomszemléleti megújulást, többek között egy más magyar-világirodalom viszonyt körvonalazó elképzeléseire. Mindennek következtében a későpozitivizmusnak merevebb változata annak ellenére tartotta szilárd hadállásait, hogy többfelől hangzott föl a módszertani váltás igénye, legalábbis a hajlékonyabb és tágabb irodalomszemléletet lehetővé tévő tájékozódás szükségessége. Hankiss János elutasította egy strukturalista (általa formalistának nevezett) irodalmi elemzés célszerűségéről hitt nézeteket, viszont továbbgondolta az irodalomfoglalom szélesítésének lehetőségét, az olvasói szerep irodalmi vizsgálatának módjait. Mások a magyar irodalomban végbe ment átrendeződést tudomásul véve alakították egy, a hivatalostól alapjaiban eltérő irodalomtörténet írásának esélyeit (mint például Várkonyi Nándor vagy már 1928-ban Benedek Marcell. Várkonyi Nándor *Az újabb magyar irodalom 1880–1940.* című műve teljességre törekedve, túlszűfolttsága

ellenére határozottan körvonalazott értékszempontokat érvényesít, s az irodalomban és által feltáruló történetiség nyomon kíséréssel kísérletezik, s az irodalomnak történeti szerepét hangsúlyozva szélesebb kontextusba helyezi a stílustörténeti, valamint a szociológiai alapozású irodalomalakulás bemutatását. Benedek Marcell *Délszigete* az irodalomtörténet regényesítésével tűnik ki, a szépirodalmi forma egyben a lehetséges befogadásváltozatoknak is teret enged.)

Az 1947/48-as esztendők után megkezdődött a korábbi évtizedek irodalomtudományos gondolkodásának elhallgatása, minősíthetetlen hangú becsmérése, torzítása. Hangulati jellemzőül nem árt idézni Lukács György egy mondatát, amely – bőséges Szovjetunióbeli – tapasztalat átvételét indítványozta az 1947-ben még pezsgő magyar irodalmi életet megrendszabályozandó:

„A nagy francia forradalom jogosan végezte ki André Chénier-t. És ezt kell tennie minden harcoss demokráciának ma is.”

Még kevésbé árt, ha ennél elméletibb (?) megnyilatkozásokat citálunk az *Irodalom és felelősség* című, reprezentatívnak szánt kötetből (1955), amely tíz esztendő legjelentősebbnek minősített irodalmi kritikáit adta közre. Hogy mennyire „irodalmi kritika” Darvas József beszámolója a *Magyar Írók Szövetsége* közgyűlésén, arról a korszakban vitézkedő ítézetek kellene megkérdezni. Mindenesetre máig ható tanulságot rejtenek Darvas mondatai:

„Irodalmunk egészséges irányba való fejlődését mutatja az is, hogy egyre több az olyan magyar mű, amelynek széles közönségsikere van. [...] Tanulmányozzák íróink pártunk, kormányunk politikáját, tanulmányozzák a marxizmus-leninizmust, mert ez segít meglátni a teljes valóságot.”

A *Játék és valóság* Sötér Istvánja bizonyonnyal elcsodálkozott volna azon a Sötér Istvánon, aki nem szűnő lelkesedéssel méltatta Illés Béla *Honfoglalás* című „regényeposzát”:

„Illés Béla olyan epikus feladatra vállalkozott, aminőhöz fogható nem sok akad irodalmunk történetében. Születésének pillanatában, folyamataiban ragadni meg az új világot: íme a téma, mely már eleve történelmi, még ha ez a történelem egybeolvad is a mával. Ez a történelmiség éppúgy megkívánja a hősköltemény bizonyos vonásait, mint a szocialista realista regényírás elveinek alkalmazását.”

Talán ennyi elég annak demonstrálására, hogy az 1950-es esztendők „nyugati” elméleti-történeti törekvéseihez képest miféle hangvétel és módszer uralkodott a magyar irodalomtudományban/kritikában. A derűs felidézésnek nem a megörökítés a célja, hanem pusztán annak rögzítése: értékes esztendők maradtak ki a magyar és az európai szellemi élet dialógusából, talán ennek következtében mind a mai napig érezhető az a görcsös törekvés, hogy a vélt vagy valós lemaradás a máshol megismert módszerek, iskolák, elméletek adaptálásával „hozassék be”, s ezáltal enyhüljön a feszültség az elavultnak minősített és a korszerűnek deklarált között (az irodalomtudományban-kritikában). Kulcsár Szabó kritikai jelentkezése óta azon fáradozik, hogy „műelemzés”, „értelmezés” ne essék (nagyon) távol a „megértés”-nek, a hatástörténeti tudatnak az „elválasztottság és az összekötöttség tapasztalatában” konstituálódó viszonyától, illetéknéppen aminek ellenében fogalmazza meg nézetét a „hagyománytörténelembe való benneállás temporalitás”-áról, az nem más, mint egyfelől a történetietlennek minősíthető szemléletmód, másfelől a pseudo-történetiség, amely erősen leszűkítette a történeti megértés jelentését, és az 1940-es, 1950-es években dogmává torzult, később ugyan (legalább fogalmi rendszerében) szelidültebb változatot produkált. Kulcsár Szabó írásait áthatja a tudat, hogy az irodalom kutatója jelenében foglalkozik a tőle időben távoli (vagy

kevessé távoli) művekkel, szerzőkkel; olyan korszakok irodalomfogalmaival találhatja szembe magát, amelyek lényegileg különböznek az övéitől. Egyszerűbben: a régebbi időben született alkotást ma olvassuk, ma kíséreljük meg megérteni. Ez mindenképpen figyelembe veendő, egyfelől úgy, „hogy a múlt és a jelen közti távolságok csak időbeli folyamatok értelmezésével hidalhatók át”, másfelől (ezzel összhangban) úgy, hogy felismerjük, miszerint a „történi és a történeti megismerés bizonyos értelemben egy és ugyanazon dolog” (Kulcsár Szabó Ernő kurziválása). A gondolatmenet több oldalú erősítésére hozok más szerzőktől idézeteket, amelyekkel a történi és történeti megértés differenciáltságának voltát igazolom, azt tudniillik, amit Kulcsár Szabó Droysenre hivatkozással állít. Ezek szerint „a történelem benne van az emberben, de az ember is a történelemben”, Horváth János az idő során változó egyazon mű helyzetéről töpreng, és így történetiség és személyes tudat egymást feltételező viszonyából von le következtetést, ekképpen válik lehetővé a műnek, mint a múltban írott és a jelenben olvasódó-értelmeződő produktumnak megértése:

„Minden művel, mely a változott személyek viszonyát újból létesíti, szaporodik, nő az irodalmi készlet, de minden korábbi eleme (minden mű) változatlanul konzerválódik benne. Az irodalmi mű változatlan megmaradhatása azt eredményezi, hogy nem csupán egykorúakkal, hanem az utókorral is határtalanul közvetíthető.” Más összefüggésben már idéztem: „minden korszak állást foglal vagy foglalhat a múltbeli készlettel szemben: változó tehát az irodalmi hagyomány mozzanata is...”

Gadamer határozottan fogalmaz a hagyomány, a megértés és a történetiség problémakörét szemlélve, s bár kevésbé irodalmi mű(vek)ről szól, inkább az értelmezés-értelmezhetőség lehetőségeit mérlegeli a történi történelemben. Előbb azt mondja, hogy „minden kornak a maga módján kell értenie a hagyomány szövegeit, mert azok a hagyomány egészébe tartoznak, melyhez dologi érdekelttség fűzi, s amelyben önmagát igyekszik megérteni.” Utóbb konkretizálni látszik a megértés cselekvésének időbeliségét, azt a fajta „hatástörténeti/hermeneutikai tapasztalat”-ot, amelyre építve a történetiség személyes érdekelttségként éppen úgy jelen van az értelmezés műveleteiben, mint a hagyománytörténi objektívizálódása. Visky András egyenesen „hermeneutikus magatartás”-ról beszél, amikor az augustinusi axiómát hívja segítségül („nem keresnél, ha már meg nem találtál volna”), hogy Jaspersszel zárja fejtegetései egy passzusát („A megértés a jelen létmódja, mely mi magunk vagyunk”). A hagyományos szubjektumra-objektumra osztottság helyébe az elindulás és megérkezés kölcsönössége lép, a jelen és a múlt nem egymásnak feszülő ellentétként van jelen az értelmezői magatartásban, hanem a reflektáló és résztvevő egy személyként vesz részt az együtt végzendő műveletben. „Mi az, ami van tehát? – kérdezi Visky András – Az írással szembeni nyitottság; megszólító az, aki megszólított. (Lásd Dávid és a néma hárfa »drámáját«.) Az értelmező a *kezdetnélküliség* (Bolnow) állapotában van: az egész hagyományban tudja magát. Benne van – extenzív és intenzív módon egyaránt. A hagyományt maga a szöveg hordozza, de ugyanúgy az értelmezések összessége is.”

Gadamer opus magnumjára – az *Igazság és módszer* megjelenésekor – viszonylag kevés magyar irodalomtörténész reagált, és arról sincsen nagyon sok információ: mennyire hatotta át (és áthatotta-e) az irodalomtörténeti gondolkodást a hagyománytörténi értelmezésének gadameri módja. Tamás Attila igen alapos ismertetése a ritka kivételek közé tartozik, ő már korábban is kitűnt az esztétikai problémák történetiségbe ágyazottságával. S így nem okozott számára nehézséget sem a gadameri terminológia interpretálása, sem pedig a gadameri mű fő kérdéseivel való szembenézés. Amit

kiemelni látszik, egybevág Kulcsár Szabó Ernő kérdésfeltevéseivel: a pseudo-történetiség ellenében kialakított történeti megértés előtérbe helyezése. „A megértés – értelmezi Tamás Attila – Gadamer szerint történelmi folyamat (illetve annak része): változatok sokféleségében bontakozva egyre tovább, szerves részévé válik egymást követő befogadói létének, »bekerül egy hagyománytörténetbe«. (Ennek során nemegyszer olyasmit is tartalmaz, ami nem volt jelen szerzőjének tudatában)”. Majd: „A művel és a műveken át a hagyománnyal való cselekvő hermeneutikai kapcsolatteremtés egyszersmind önmegváltoztatás: fontos tényezője a partikuláris saját lét folyamattá alakításának, tehát valamilyen közösséggé válási folyamatnak.”

Tamás Attila ismertetése, vitatkozó befogadási gesztusa (sajnos) kevésbé talált követőkre; Kulcsár Szabó Ernő Gadamer-értelmezése tanulmányaiban (s így ebben a könyvében is) az irodalom-értés történetisége horizontjainak leírásában érzékelhető, sosem felejtve, hogy magyar irodalmi-irodalomtudományi problémákat szembeesít a maga (német és magyar) irodalmi-irodalomtudományi-esztétikatörténeti „tapasztalataival”. Ennek következtében kutatásának tárgyát a leginkább a modernség és az 1945 utáni irodalom körében jelöli ki. *Történetiség, megértés, irodalom* című könyve azonban magyar költészettörténeti áttekintéssel is szolgál, és Gadamer nyomában járva marasztalja el a romantikát (a magyar romantikát is), mint amellyel megszakadt a „határesetztétikai egység”. Csokonainál és Berzsenyinél még létezett, megvolt az „esztétikai kommunikáció modellje”-nek egyensúlya, a romantika zseni-gondolata, eredetiségképzete törést okozott, s ennek dokumentálásául Kulcsár Szabó Ernő Toldy Ferenc kényszerpályáját hozza föl. Míg Toldy igényt elégített ki azáltal, hogy a *nemzeti kultúra és művelődési tudat* megteremtődéséről értekezett, könyveiben feladta annak lehetőségét, „hogy irodalmi történetiségként értse meg” az olvasóközönség, a kulturális közösség „saját irodalmának történetét,” sőt, arról is lemondott, „hogy az esztétikai tapasztalat történeti valóságát részévé tegye az irodalomértelmezésnek”. Az ugyan igaz, hogy Arany János „irodalomtörténete” a Toldy Ferencét követi, de Arany János (és nemcsak ő) kritikai-elméleti munkáiban nem teljesen a Toldy Ferenc kijelölté nyomvonalon haladt. Sem Vörösmarty, sem Petőfi (aki például Toldy Kisfaludy-értékelésével állt szemben). Talán Jókai az, aki az *És mégis mozog a föld* ajánlásában, illetőleg írói szerep és nemzeti küldetés apologetikus szemléletével elfogadni látszik Toldy felfogását. Annyi azonban bizonyos, hogy Toldy mindmáig meghatározó jellegű egyénisége, irányt szabója irodalomtörténet-írásunknak, létrehozója irodalomtörténeti műfajoknak, szövegkiadási típusoknak, nem egyszer még a magyar irodalom-európai irodalmak hatásmechanizmusa tételezésének is; a periodizálást-minősítést tekintve „kazinczyánus”-nak minősített korszakfelfogásáról, irodalomtipológiáról szólva vele vitatkozik az újabb magyar felvilágosodás-kutatás, az általa kialakított irodalmi renddel, kánonnal dolgozott (vagy ellenében dolgozik) azóta is nem egy irodalomtörténészünk. Az újabban feltámadt érdeklődés nemcsak személyiségét, tudományos pályáját, roppant jelentőségű alapozó munkásságát, rendszerezési kísérleteit vette célba, hanem a kánonalkotás módszertanát, az irodalomtörténeti hagyományrend megformálásának szerkezetét is, egyszerűen azt, hogy az 1820-as évektől 1875-ig miféle elvi-elméleti alapvetésből nőtt ki a máig virulensen létező irodalomtörténeti szokásrend (vagy ha úgy tetszik: konvenció); hogy kéziratári-levéltári és egyéb adatok, változó szemléletek módosíthatták a megállapításokat az egyes írókról, differenciáltabbá tehettek a korszakok elemzését, lényegében azonban Toldy Ferenc öröksége megkerülhetetlen maradt. S még egészen napjainkban is akadt olyan korszakmonográfia, amely kiiktatta irodalomtörténete látóköréből (s így a fel-

dolgozásból is) a nem magyarnak tartott irodalmat-költészetet, néven nevezve: magyar költők latin nyelvű verseit (például Révai Miklóseit vagy Dayka Gáboréit), s ugyanígy nem tárgyalta Bessenyei György német nyelvű novelláját (magyarra egyébként Kazinczy Ferenc fordította) és újságát. Persze, a Toldy-örökség ott munkál még Horváth János irodalomszemléletében is: bár Kulcsár Szabó Ernő nem csak ide köti, amit Horváth Jánosnál észlel: „Az esztétikai tapasztalat történetiségének elvét [...] Horváth János is elutasította”; az óvatos kötőszó („is”) megengedi a kapcsolás feltételezését. A följebb említett korszakmonográfia kiter azelől, hogy feltárja a felvilágosodás korszakában föllelhető „esztétikai tapasztalat összehasonlító és antropológiai szempontjait”, ehelyett irodalomként, tehát szépirodalmi formában (ki tudja, mennyire esetleges ez a szépirodalmi forma e felfogás szerint?) jelentkező életprogramokat, verses alakban reprezentálódó (?) mentalításokat, bölcséletből közvetlenül levezetett irodalmi vonatkozású traktátusokat (és így tovább) mutat be, mint egy korszak irodalmát, valójában inkább *gondolkodástörténetet*, mint *irodalomtörténetet* adva, egészében elhanyagolva a Kovács András Ferenc megfogalmazta (és Kulcsár Szabó Ernő által idézett) versbéli szempontot. A citált vers címe úgy általánosabb érvényű helyzet-megállapítás, hogy az önirónia eszközével egy bizonyos restitúció lehetetlenségét (és képtelenségét) is demonstrálja:

*Ami volt: mindörökre van,
mert folyton előszörre lesz.
Ami történt: most is történik,
mert sokadjára fog történni.*

(Erdélyi töredék. Restaurálás)

Nem az eszmetörténet bukik-bukott meg az utóbbi évtizedekben, hanem arra derül ismét fény, hogy az *egységben*, a rekonstrukcióban gondolkodás az „utópozitivistá historizmus”-t élteti tovább, azt a fajta irodalomtörténeti nézőpontot hirdeti célhoz vezetőnek, amelyet Szauder József felvilágosodás-kutatásai már az 1960-as években célszerűtlennek bélyegeztek meg. Ugyanis az a fajta európai kitekintés, stílus- és eszmetörténeti szakirodalom, amelynek a magyar kutatásba integrálását Szauder József szorgalmazta, nem a „nagy meta-elbeszélések” irodalomtörténeti leképezését célozta meg, hanem annak a sokszerűségnek felmutatását, amely az egységesnek minősített korszak rétegzettségéről, divergenciáiról, aszinkron elemeiről tanúskodott. S amikor Julow Viktor Csokonai stíluszintézisének értelmezését kísérte meg, saját évtizedeinek terminológiájával az egyidejű egyidejűtlenségek teóriája felé tört utat. Hogy (többek között) Szauder és Julow egymással is vitázó, de egymást kiegészítő kutatásainak a vonásai nem kaptak elég elismertséget, annak okaira Kulcsár Szabó könyve is magyarázatot ad. Részben az említett utópozitivistá historizmus, részben az ezzel jórészt vitában álló strukturalista, majd empirikus, konstruktivistá, a legújabban dekonstrukciós irányok másféle kérdésfeltevésekkel szolgáltak. Kulcsár Szabó határozottan bírálja a „(de)konstruktivistá felfogás illúziójá”-t, mivel „a jelentés keletkezésének interszubsjektív feltételrendszerét deformálja”. S a „produkcióesztétikai” hagyománnyal szemben „az értelmezői oldal autoritásához köti az interpretáció feltételeit”. Kulcsár Szabó ebben az önmagát látványos gesztusokkal konstituáló interpretációs magatartásban nem holmi „vadonatúj”-at lát, pusztán „annak tudatosítása” marad el, hogy „ez a [...] radikális értelmezéstan monizmus mindössze a szenualista-kartézianus énfelfogás egyik változatát fedezte fel magának.”

Ami a deKON-csoport immár (értékes, természetesen vitatható, de szintén természetesen a beható szakmai vitát igénylő) könyvsorozatában jelentkező „monista” (?) felfogást illeti, ott a magam részéről türelmesebb elemzést is megengedhetőnek tartanék. Hiszen ennek a csoportnak betörése az irodalomtudományos közélet francia-kertjébe, valamiképpen mégis a posztmodernnek minősíthető „kihívás” lereagálása. Nemcsak nemzedéki csoportosulásról van szó (aligha képzelhető el megosztottabb nemzedék a mai „huszon” éveseknél, bezárólag a kb. 35–40 közöttiekkel, ám ez az irodalmi ízlést, a világirodalmi tájékozódást, a módszertani orientálódást stb. rendkívül sokszínűvé teszi). Igaz, a sokszínűség nem bizonyosan a pluralitás, olykor a zavartság jele lehet, de például a *Helikon* című folyóirat különféle, általuk gondozott tematikus számai határozott értelmezői tudatokról tanúskodnak. Azt nem hiszem, amit Odorics Ferenc a vita hevében állít, hogy ti. Kulcsár Szabó Ernő „megosztó stratégiákat alkalmaz, és egyetlen beszédmódon belül gondolja el egy nem homogén inter-diszkurzus »uralmát.«” A szigorú, még oly kevéssé méltányos bíráló, az olykor valóban kimutatható gyermekbetegségek dokumentálása nem feltétlenül a hatalmi diszkurzus bizonyítéka. Az azonban megfontolást igényel, hogy Odorics Ferenc szerint „a poszt, a deKON azért rombol, hogy újat építsen, hogy hagyományt teremtsen, olyan hagyományt, mely újabb és újabb horizontokat képes bekapcsolni irodalmi és metairrodalmi diszkurzusokba”. Vád és védelem hasonló reflexeit már az 1800-as, 1810-es években fölfedezhetjük, Kazinczy Ferenc epigrammákkal védekezett és támadott, persze, még nem avantgárd kiáltványokat mímelő nyelvjátékos szövegekkel:

*„Rontott, mert építeni akart, Palladio, benne
Csak rontót látál, vad kora jó ideig...”*

(A nyelvrontók)

„Nem botol, aki helyén s tudva s akarva botol.”

Ez utóbbi sor a *Soloecismus* című epigrammából való, a cím pedig annyit tesz, mint „A grammatica törvényeivel és a szokással meg nem egyező szólás...”

Vissza azonban a magam feltételezéseimhez. A (de)konstrukciós stratégiák talán (nálunk is) a nagy meta-elbeszélések által reprezentált Egységek bukásának, diszkvalifikálódásának „élményéből” eredeztethetők. Ennek azonban nemcsak a szétoldódás, a múlt század vége óta fokozatosan elhatalmasodó elbizonytalanodás lett a következménye, származhatott ebből pozitívum is, méghozzá a különféle nyelvjátékok és életformák sokszerűségének előtérbe kerülése (Wolfgang Welsch gondolatmenetére támaszkodtam). Hogy a deKON-könyvek között (meg a csoport által rendezett konferenciák között) akadt olyan is, amelyben nem érvényesült minden felolvasásban a történő és a történeti megértés egymást segítő mozzanata, tény; egyik-másik vehemes ifjú értekező nemcsak megelégedezik róla, hanem programszerűen tagadni látszik a történeti olvasás kikerülhetetlen problémakörét. Ismét kedves szerzőmre, Welschre hivatkozom, aki a stílus- és tónusvegyítés barokk- és jelenkori változatait vetette egybe a kezdeményező posztmodern művészeti ág, az építészet példájára hivatkozva. Welsch szerint a barokknak, késő barokknak a valóban posztmodern formálástól való különbsége ott mutatkozik meg, hogy Fischer von Erlach – eklektikus módon – a különféle építészeti rendszerek kitüntetett elemeit hozta össze, míg a posztmodern építészet – kollíziószerűen és kommunikatív – különféle építészeti nyelveket szembesít egymással. Mármost a (de)konstrukciós törekvéseknek ez a magyar (és főleg szegedi illetőségű) változata bizonyosan nem kívánja „rekonstruálni” a „történeti horizontot”, feltehetőleg nem an-

nak *konstruálása* található legfontosabbnak vélt célkitűzései között, sokkal inkább aféle köztes helyet igyekeznek elfoglalni a hermeneutikai és dekonstrukciós eljárások, gesztusok között. Kovács Sándor s. k. éppen nem ellentétet lát ott, ahol (Kulcsár Szabó Ernő előadása szerint, és most némileg túlzok) két szomszédvár vitája látszik kibontakozni. Az említett értekező Baudrillard egy megnyilatkozását idézi, hogy kitegye a maga halvány kérdőjelét a „posztstrukturalista nyelvelmélet” egy tétele után. Ehhez fűzi azt a lábjegyzetet, amelynek kiindulópontja, hogy „nincsen elvonatkoztatható, módszerként leírható, önmagával azonos dekonstrukció, legföljebb dekonstruktív gesztusokról beszélhetünk, vagy még inkább hermeneutikus gesztusok dekonstruktív láncolatairól”. Már itt a két vitázó fél egymáshoz képest létrejövő komplementáris voltáról esik szó, s ez a gondolat a lábjegyzetet lezáró mondatokban erősödik föl:

„A dekonstrukció *versus* hermeneutika relációt helyesebbnek látszik [...] egy olyan képlettel helyettesíteni, melyben a hermeneutikus gesztust egy dekonstruktív gesztus zárójelezi. A dekonstruktív zárójelet »dekonstruktív zárójelként«, tehát jelentéssel bíró gesztusként azonban csak egy újabb, immár hermeneutikus zárójel árnyékából ismerhetjük föl, ez utóbbit viszont szükségszerűen zárójelezi egy újabb dekonstruktív gesztus...”

Olykor az a benyomásom támad, hogy a különféle szaktudományos szociolektusok vitájáról van szó. Esetleg arról, hogy a fogalmi különbözőségek és az egymást tagadó értelmezői stratégiák a forrásként használt nemzeti irodalomtudományok/elméletek tudománytörténeti alakulásaira vezethetők vissza; arra nevezetesen, hogy az egyes (nemzeti) irodalomtudományok alakulás- és formálódástörténete mintegy reprezentálódik a használatban lévő fogalmi készletben, amelyet nem egyszerűen felvált egy másik fogalmi készlet, hanem újabb, terminológia-értékű *jelentésváltozatokkal* strukturál át. Bahtyin értelmezését megkönnyíti a XIX. század orosz történeti poétikájának, a XX. század eleje orosz mítoszkritikai iskolájának ismerete, hiszen mindezek valamilyen képpen Bahtyin által átértékelődtek, az „eredeti” terminusok gazdagodtak, miközben őrizték a visszautalást az előzményekre. Az azonban aligha képzelhető el, hogy fordítsan a Bahtyin-szöveg tartalmazza mindazokat a konnotációkat, amelyek az orosz irodalomban jártas (vagy a világirodalom orosz nyelvű fordításaiban jártas) orosz olvasó számára természetesen. Amikor Bahtyin művei és tézisei megjelentek a francia és a német elméleti gondolkodásban, ott az intertextualitás kidolgozásához, tudatosulásához-tudatosításához *is* vezettek, miközben az irodalomban erősödtek azok a törekvések, amelyek szintén az intertextualitás kutatására késztek (s ennek révén vagy ezzel párhuzamosan a világirodalomból ismét kiváltképpen érdekesek lettek azok a szuperstrukturált alkotások, amelyek a följebbi „irány”-ba hatottak). Mindez nem jelenti, hogy a különféle nyelvű, nemzeti irodalomtudományok (akár a fogalmi készletet tekintjük, akár a megcélzott terminológiai rendszerre gondolunk, akár az ennek háttérben alakuló elméleti gondolkodásra) feladnák azt a (nemzeti, anyanyelvi) tudományos örökséget, amelyet folytatnak, amelyet tagadnak, amellyel szemben új pozíciót igyekeznek elfoglalni-kialakítani. S bár Kulcsár Szabó Ernő egyfelől, a deKON-csoport másfelől inkább (többnyire joggal) bírálni valóra lel a magyar irodalomtudomány élő és halott múltjában, s támaszul egyfelől a német(nyelvű), másfelől az angol(nyelvű) elméleti iskolák tárházából merít, a szóhasználatok *akartsága*, a törekvés a megfelelőnek érzett terminológia megteremtésére, illetőleg az állandó számvetés igénye jelzi: a hagyománytörténésnek olyképpen is részesei, hogy mindenekelőtt az anyanyelvi tudományosság megmerevedettségét kívánják lazítani. S ha átérzik (mert átérzik) a jelenkori

magyar irodalom/tudomány (és nemcsak a tudomány) értékrendszerének válságos voltát, akkor ez számukra is – Peter V. Zima szavait kérem kölcsön – a szemantikai relevancia válságaként jelenik meg. Az igazságkereső elméleti vagy retorikai-politikai diszkurzushoz hasonlóan – vélekedik továbbá Zima – a fikció az irodalmi és a nem irodalmi szövegeket pastiche-ban, paródiában vagy ironikus összefüggéseiben dolgozza föl. Az a deKON-csoport, amely a magyar irodalom egy-egy alkotását happeninggé transzformált „de”-konferenciákon mutatja be, tudatosítja a tudománynak és a társadalomnak ezt az állandósuló szemantikai válságát, kilép a konferenciák konvencionális diszkurzusából, és megalkotja a konferenciák pastiche-át, paródiáját, mintegy idézőjelek közé teszi a tudományos tanácskozások külsőségeit. Hogy aztán mindehhez a csoport föllelje az adekvát nyelvezetet, ráleljen a maga számára és a maga gesztusait érzékeltető szociolektusra. Nyilván ez lényegileg el fog térni a Kulcsár Szabó Ernő által a maga nézőpontjából egyáltalában nem jogtalanul igényelt elméleti/tudományos megfontolásoktól; bár azt sem tartom elképzelhetetlennek, ha valaki szabályos konferencián, „jól öltözötten”, betartva számos, nem mellékes külső formát (például a jelenlévők megszólítását), mondjuk, Garaczi László nem szabályos „ovis” történeteiről ad elő. *Mindazonáltal* (nem tudom, a tisztelt olvasó észreveszi-e, hogy ez az ómódi kötőszó az ironikus hangvételt van hivatva jelezni?), tehát: mindazonáltal hermeneutikai-kifejtően „komoly” és a dekonstrukciós-deKON-os-nyelvjátékos hanghordozás, magatartás, gesztus nem feltétlenül kell, hogy kizárja egymást, annak ellenére nem, hogy az egyikből Gadamerre és eredeti Nietzsche-szövegekre, a másikkól inkább a játékosságtól szintén kevésbé mentes, bár kissé egyoldalúan interpretált Derridára és egy többszörös áttételen keresztül látott Nietzschére nyílik-nyílnak kapu. Csakhogy (nyakig belesüppedve a metaforába) egymás felé nyílik-e?

Egyelőre ama kevés „valódi” tényből azt emelhetem ki, hogy Kulcsár Szabó Ernő megírta az 1945–1991 közötti időszak irodalomtörténetét, és jól megalapozott elméleti aspektusból nem egyszerűen újraírta egy periódus historikumát, hanem példát szolgáltatott arra is, hogy miféle előnyökkel járhat a *történetiségnek*, a *megértésnek* és nem utolsósorban az *irodalomnak* együtt szemlélése, illetőleg a létrejött szöveg miféle buktatókat rejthet. Rokonszenvező figyelemmel kísérem Kulcsár Szabó törekvéseit, amelyek arra készítették, hogy „az esztétikai tapasztalat horizontváltásaira irányuló vizsgálatok hiánya miatt, és e hiány folytonosságának mind fenyegetőbb tudatában” egy „olyan irodalomtörténeti értelmező rendszer kialakítására” tegyen kísérletet, „amely az esztétikai tapasztalat horizontváltásainak nézetéből értelmezhetné az irodalom történetét”. Ezt viszont képtelenség megtennie az unos until használt, sőt, elhasználandó fogalmi apparátussal. Már Zima is arra figyelmeztetett, hogy például a társadalom (Gesellschaft) nem írható le a valóság (Wirklichkeit), a lét (Sein), a társadalmi valóság (gesellschaftliche Wirklichkeit) terminusokkal, hanem szociolektusok és diszkurzusok összeműködéseként fogható föl, ekképpen – folytatja – a fikcionális szövegek bemutatása (Darstellung) intertextusként (szövegközikiént) lehetséges. A fentebbiekből két tényezőt külön ki szeretnék említeni:

1/ Magam, ahol lehet, magyar szavakat használok, s nem szívesen élek a sokkal kényelmesebb honosított idegen kifejezésekkel. Meghatározott esetekben azonban nemigen mondhatunk le a nemzetközivé lett terminusokról, mivel azok igazolják vissza a párbeszédben (ezúttal is jobb: a dialógusban) való benneállást. Azok, akik Kulcsár Szabót kárhoztatják honosított és kevésbé honosított kifejezéseikért, talán időnként erre is gondolhatnának.

2/ Zima szövegszociológiai elképzelése csak bizonyos sávon érintkezik Kulcsár Szabó elméleti megfontolásaival. Mégis, „kontroll”-példaként alkalmasnak bizonyulhat a(z irodalom)tudományos „beszéd” kétségeinek (ezúttal nem: dilemmáinak!) körvonalazására. Annál is inkább, mert válságélményből, sőt, válságtudatból táplálkozik mindkét kutató nézete: Kulcsár Szabó a magyar irodalomtudományos anomáliákat (megint egy idegen szó!) tűzi tollhegyre, Zima 1992-es komparatistikai kézikönyvében viszont azt az általánossá lett, szellemi lustaságra valló tézist vitatja, hogy az összehasonlító irodalomtudománynak nincsen szüksége önálló módszertanra (metodológiára).

A deKON-csoport már rendelkezik kiadványsorozattal, egyelőre vegyes tartalmú és ingadozó színvonalú tanulmányokkal, friss szemlélettel, olykor nagyotakarással, máskor keveset markolással: ám életkori sajátosságként ebben a pillanatban még monográfiával nem(igen): hacsak nem számítom ide Kiss Attila (ekkor még nem Atilla): *The semiotics of Revenger* című érdemes kisdoktori disszertációját (Szeged, 1995), amely az Erzsébet kori, illetőleg az angol reneszánsz tragédiák szubjektivitás-problémáját és a bennük kimutatható abjectio-t tárgyalja közel száz lapon.

A magyar irodalomtudományban viszonylag sokáig elhúzódo és csupán erkölcsi (morális?) győzelmek tarkította kísérletek sürgették a „váltást”. Az 1962-ben hivatalos engedélyezést kapott összehasonlító irodalomtudomány a kényszerűen megszakadt „nyugati” kapcsolatok legalizálását tette lehetővé, a *Helikon Világirodalmi Figyelő* olykor szerkesztői óvatosságokkal magyarázott tematikus számai a módszerek sokféleségét dokumentálták, Szauder József eszmétörténeti és Németh G. Béla poétikai, Julow Viktor stíluspluralitást hirdető, Barta Jánosnak német filozófiai stúdiumaira visszautaló dolgozatai éppen úgy hozzájárultak az áttöréshez, mint Martinkó Andrásnak, Rába Györgynek, Tamás Attilának egymástól is eltérő, a hivatalság irodalomszemléletével a sorok között, mögött és előtt vitatkozó, az irodalmiság, a nyelvi megalkotottság mibenlétét firtató írásai. Itt kell az MTA Irodalomtudományi Intézete Elméleti Osztályának, valamint a szegedi elméleti iskolának küzdelmére utalnom, előbb egy hajlékonyabb realizmus-, majd egy korszerűbb irodalomfogalomért. Ezek a nehéz körülmények között született próbálkozások egyrészt jelentős irodalomtudományos életműveket, még sokáig idézendő könyveket, tanulmányokat eredményeztek, másrészt lehetővé tették a Kulcsár Szabó Ernő-típusú irodalomtörténész-gondolkodóknak, hogy az elődök fojtott szavaira friss szóval felelhessenek. Kulcsár Szabó könyvében joggal emeli ki Németh G. Béla Heideggeren edzett versértelmezéseit és irodalomszemléletét, mint az 1970-es esztendőkből a fordulatot jelző álláspontot. Azt hiszem, nem kisebbítem az általam is igen nagyra tartott tudós munkásságának fontosságát, ha mellette és vele együtt emlegetem azokat, akiknek hevenyészett névsorával szolgáltam. Kulcsár Szabó úttörése viszont a deKON-csoport tagjai előtt tisztította az utat, az ő irodalmi értéket és nem politikai virtust (nem erényt, tisztelt puristák, hanem virtust, mondjuk: Baróti Szabóék értelmében), még egyszer: virtust becsülő, határozott elméleti alapállásból megfogalmazott kritikái, Németh Lászlóról készült elemzéseit egyszerre jelentettek és jelentenek mércét és kihívást, újabb munkái akképpen „provokálnak”, amiképpen Jauszra hivatkozva az irodalomtörténet, mint irodalomtudományi provokáció jelen kell(ene), hogy legyen azok gondolkodásában, akik már nemcsak a történelem, hanem az irodalomtörténet végéről is beszélnek.

Aligha indokolt Kulcsár Szabó egzaktásra törekvő tárgyiaságát szembeállítanunk a deKON-osok (túlozzunk) exhibicionizmusával. A szubjektív tényező még a leg-szürkébb, leginkább távolságot tartó előadásából is kibukik, s ha valaki komolyan szá-

mol az idő és a tér tényezőjével a maga szituáltságát (helyzettudatát?) vagy valamely narratív struktúrát (szerkezetet?) elemezve, gondoljon a mottóban idézett Kant-mondatra. Amiben békévé oldódik számomra hermeneutika és poszt-értelmezés: Gadamer egy fejtegetése, amelyet e nyúlóssá vált töprengéssorozat végére szántam, s íme, oda is került:

„aki egy szöveget meg akar érteni, az kész engedni a szövegnek, hogy magától mondjon valamit. Ezért a hermeneutikailag iskolázott tudatnak eleve fogékonynak kell lennie a szöveg mássága iránt. Az ilyen fogékonyságnak azonban nem előfeltétele sem a tárgyi »semlegesség«, sem önmagunk kikapcsolása, hanem magába foglalja saját előzetes véleményeink és előítéleteink vállalását, melyben megmutatkozik a mi másságunk. Tudatában kell lennünk saját elfogultságunknak, hogy maga a szöveg megmutatkozzék a maga másságában, s ezzel lehetővé váljék számára, hogy tárgyi igazságát kijátszhatta a maga másságában a mi előzetes véleményünkkel szemben.”

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Gadamer, Hans Georg: *Igazság és módszer*. Budapest, 1984.

Zima, Peter V.: *Textsoziologie*. Stuttgart, 1990.

Zima, Peter V.: *Komparatistik. Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*. Tübingen, 1992.

Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Budapest, 1976.

Barta János: *Madách Imre*. Budapest [1943].

Kovács András Ferenc: *Üdvözlét a vesztesnek. 1883–1993*. Budapest, 1994.

Visky András: *Hamlet elindul*. Chicago–Marosvásárhely, 1995.

Tamás Attila: *Értéktérítő nyomában*. Debrecen, 1994.

Kazinczy Ferenc Összes művei. S.a.r. Abafi Lajos. Budapest, 1879. I.

Welsch, Wolfgang: *Unsere postmoderne Moderne*. Weinheim, 1988.

Kovács Sándor s.k., Odorics Ferenc: *Posztmagyar*. Szeged, 1995.

Kulcsár Szabó Zoltán: *Intertextualitás: létmód és/vagy funkció*. Irodalomtörténet, 1995. 495–541.

Kulcsár Szabó Ernő: *Az új kritika dilemmái*. Budapest, 1994.

Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő (szerk.): *Az irodalomértés horizontjai*. Pécs, 1995.

Tiszatáj, 1994. 1. szám (itt jelent meg öt ismertetés Kulcsár Szabó Ernő *A magyar irodalom története 1945–1991*. című könyvéről).